

ΠΡΟΣΕΚΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Είσαγωγή

Στή μακραίωνη πορεία της βυζαντινής αυτοκρατορίας αναπτύσσονται μεγάλες πόλεις, πολυάνθρωπες και οικονομικά ισχυρές (Κωνσταντινούπολη, Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Έφεσος). Άλλες στηρίζονται στο εμπόριο, στή ναυτιλία και στή βιοτεχνική παραγωγή, άλλες πάλι, συνήθως οί παράλιες ή παραποτάμιες, στίς εμπορικές επικοινωνίες (Θεσσαλονίκη, Κόρινθος, Μίλητος, Βηρυτός, Γάζα, Σιδών, Σεβάστεια, Ταρσός). Ακολουθούν σημαντικές πόλεις στο έσωτερικό, κέντρα αγροτικών περιοχών (Ναϊσός, Άδριανούπολη, Καισάρεια Καππαδοκίας, Λαοδίκεια, Άμάσεια, Λάρισα), και τέλος οί πόλεις ή κομποπόλεις-όχυρά κοντά στά σύνορα ή στά καίρια σημεία τών στρατιωτικών όδων (Σίρμιο, Σιγγιδών, Βιμινάκιο, Δορόστολο, Άγχιάλος, Μεσμβρία, Σαρδική, Άγκυρα, Σύνναδα, Θεοδοσιούπολη, Μελιτνή, Έδεσσα, Άμιδα, Δάρας, κ.λπ.). Ιδιαίτερη και ξεχωριστή είναι ή περίπτωση της Κωνσταντινούπολης ως ιδεατής πόλης της βυζαντινής αυτοκρατορίας, γιατί ή περίπτωσή της αποτελεί μοναδικό φαινόμενο της πρώιμης βυζαντινής περιόδου και καμιά άλλη σύγχρονή της πόλη δέν μπορεί νά συγκριθεῖ μέ αυτή.

Τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Κωνσταντινούπολης

Γιατί ό Κωνσταντῖνος διάλεξε τήν περιοχή του Βυζαντίου γιά τί νέα του πρωτεύουσα; Η έκλογή της τοποθεσίας μαρτυροῦσε μεγαλοφυΐα: βρισκόταν στο σταυροδρόμι της Εὐρώπης και της Ασίας και στο πέρασμα μεγάλων χερσαίων και θαλάσσιων εμπορικών δρόμων. Η Κωνσταντινούπολη κτίστηκε σέ ένα ιδανικό στρατηγικό σημείο. Ο Βόσπορος ανατολικά, ό Κεράτιος κόλπος βόρεια και ή θάλασσα του Μαρμαρά νότια, αγκάλιαζαν προστατευτικά τί νέα

πρωτεύουσα και μόνο τό δυτικό χερσαίο σύνορό της ήταν ευάλωτο στις έχθρες επιθέσεις. Στο σημείο αυτό ο Κωνσταντίνος ύψωσε ισχυρό προστατευτικό τείχος. Τό τριπλό Θεοδοσιανό χερσαίο τείχος (έσωτερικό-έξωτερικό και τάφος) κτίστηκε στα έτη 404-413 και συνέχισε να τίν προστατεύει μέχρι τίν άλωση της τό 1453. Ή Κωνσταντινούπολη, όχυρωμένη μέ θαυμάσια τείχη, κεκοσμημένη μέ δημόσια κτίρια, άγορές και έκκλησίες, άντανακλούσε τίν εικόνα του Θεού, αλλά και του άντιπροσώπου του επί της γής, του αύτοκράτορα. Άν και ίδρύθηκε ως ή Νέα Ρώμη, τό φυσικό τοπίο της είχε ελάχιστες ομοιότητες μέ αυτό της πόλης του Τίβερη. Είχε στήν αρχή 6 λόφους, πού επί Θεοδοσίου Β΄ προστέθηκε ένας άκόμα. Τό βασικό χαρακτηριστικό του άστικού σχεδιασμού της ήταν οι ευθείες λεωφόροι πού τίς πλαισίωναν σκεπαστές κιονοστοιχίες πού στέγαζαν μαγαζιά, οι όποιες διακόπτονταν κατά διαστήματα από πλατείες και έντυπωσιακά οικοδομήματα, χαρακτηριστικά των έπαρχιακών πόλεων της ρωμαϊκής Άνατολής, της Παλμύρας, της Άντιόχειας, της Άπάμειας.

Ή ίδρυση της Κωνσταντινούπολης έκρυβε πολυδιάστατες σκοπιμότητες: άνταποκρινόταν στις πολιτικές και θρησκευτικές προσδοκίες της έλληνόφωνης και ρωμαϊκής Άνατολής και σηματοδοτούσε τίν ειρηνική έναρξη μις νέας πολιτικής έξουσίας, της ένωμένης Ρωμαϊκής Αύτοκρατορίας κάτω από τό σκίπτρο του μονοκράτορα, αλλά και κάτω από τίν ένιαία θρησκευτική πίστη, τόν Χριστιανισμό. Έτσι βρίσκεται στο μεταίχμιο του αρχαίου και ενός νέου τρόπου ζωής και εγκαινιάζει τίν ιστορία ενός οικουμενικού κράτους σέ πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο. Ή εξάπλωση του χριστιανισμού στις περιοχές της ανατολικής Μεσογείου είχε σάν άποτέλεσμα τή μετάδοση των μηνυμάτων της νέας θρησκείας, ένω ό πλούσιος συμβολισμός της, τά κηρύγματά της για άλληλεγγύη, αδελφική αγάπη, ανθρωπινή ισότητα και φιλανθρωπία άσκοῦσαν ιδιαίτερη γοητεία στους κατοίκους της περιοχής, πού είχε επηρεαστεί από τίν πνευματικότητα του έλληνιστικού κόσμου. Τό βυζαντινό επίτευγμα στηρίχτηκε σέ ύπαρκτες συναινετικές δυνάμεις, τό όμόθρησκον και τό όμόγλωσσον, τή χριστιανική θρησκεία και τίν έλληνική γλώσσα.

Ο Κωνσταντίνος, έμπνευσμένος προφανώς από τίς άκμαζουσες έλληνιστικές πόλεις της Άνατολής –Άντιόχεια, Άλεξάνδρεια– και σέ συνδυασμό μέ τίν άνεση του χώρου πού διέθετε, έφοδίασε τή νέα πρωτεύουσα μέ πλατιές λεωφόρους πού πλαισιώνονταν από κιονοστοιχίες, μέ δευτερεύοντες δρόμους κυκλοφορίας όχημάτων και μέ άνετα καταστήματα. Ή κεντρική λεωφόρος, ή Μέση, μέ άφετηρία τό Αύγουσταίο, όδηγοῦσε στο Forum (Άγορά). Διέυρυνε τόν

Ίπποδρόμο που προϋπήρχε στην πόλη από την εποχή του Σεπτιμίου Σεβήρου καί τόν μετέτρεψε σέ κέντρο δημόσιας ψυχαγωγίας καί σέ πανόραμα τῆς αὐτοκρατορικῆς αἰγῆς συνδεδεμένο μέ ἐκδηλώσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐθιμοτυπίας. Δίπλα του κτίστηκε τό παλάτι τῆς Δάφνης, σύμπλεγμα κτισμάτων, κήπων, στοῶν καί περιπτέρων μέ ἀπ' εὐθείας πρόσβαση στήν αὐτοκρατορική ἐξέδρα τοῦ Ίπποδρόμου. Μπροστά ἀπό τό παλάτι διαμορφώθηκε μεγάλη καί ἀνετη πλάτεια, τό Αὐγουσταῖον, καί στήν ἴδια περιοχή κατασκευάστηκε τό κτήριο τῆς Συγκλήτου ἐνῶ διατηρήθηκαν τά δημόσια λουτρά του Ζευξίππου, κτίσμα τῆς ἐποχῆς του Σεπτιμίου Σεβήρου.

Στήν Κωνσταντινούπολη δέν καταστράφηκαν οἱ παλιοί εἰδωλολατρικοί ναοί, πού προϋπήρχαν στήν Ἀκρόπολη τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου. Κτίστηκαν ὅμως πολλές ἐκκλησίες πού κατέλαβαν ἐξέχουσα θέση στή δομή τῆς νέας πρωτεύουσας. Τό φιλόδοξο οἰκοδομικό πρόγραμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πού ἀνώτερο ὅλων ἦταν ἡ κατασκευή τῆς Ἀγίας Σοφίας, σηματοδότησε τό τέλος σέ αὐτό πού ὀνομάζουμε *ρωμαϊκή φάση* τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἡ οἰκοδομική φάση οὐσιαστικά σταμάτησε γύρω στά 600 μ.Χ., καθώς περιορίστηκε στήν κατασκευή τῆς ὀχύρωσης.

Τό πολυεθνικό κράτος τοῦ Βυζαντίου ἀπλωμένο ὡς, τοῦλάχιστον τόν 7ο αἰ., σέ χώρες τριῶν ἡπείρων, τῆς Εὐρώπης, τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς, δέχθηκε στούς κόλπους του, ἰσότητα, ἐπιδράσεις διαφορετικῶν κόσμων καί συγχώνευσε πολιτιστικές παραδόσεις πολύτροπες, πολυσήμαντες καί ἀντίρροπες. Ἡ βυζαντινὴ ἰσορροπία εἶναι ὁ συνδυασμός ὅλων αὐτῶν τῶν παραγόντων μέ τὴν χριστιανικὴ πίστη καί τὴν ἑλληνορωμαϊκὴ νοοτροπία. Ὁ συνδυασμός αὐτός ἀποτελέσε τίς βάσεις τοῦ νέου πνεύματος πού χαρακτηρίζει τόν πολιτισμὸ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ἄλλο χαρακτηριστικὸ τῆς βυζαντινῆς πόλης εἶναι ἡ κατασκευή ἑνὸς τεράστιου ὕδραγωγείου, τό ὁποῖο ἐκτεινόταν 200 χιλιόμετρα δυτικά τῆς Κωνσταντινούπολης. Ὅπως ἀναφέραμε, ἦταν εὐάλωτη σὺν ἐπιθέσεις λόγω θέσης. Κατὰ συνέπεια, καί τό δίκτυο ὕδρευσης γι' αὐτό προνόησαν γιὰ τὴν κατασκευή τεράστιων δεξαμενῶν γιὰ τὴν ἀποθήκευση νεροῦ κατὰ μῆκος τῶν τειχῶν.

Ἡ διοίκησή της, ὅπως ἄλλωστε καί τῆς Ρώμης, ἀνῆκε στήν ἀρμοδιότητα τοῦ ἐπαρχοῦ τοῦ πραιτωρίου. Ἡ περίοδος τῆς ρωμαϊκῆς διακυβέρνησης τὴν ὁποία καθιέρωσε ἡ τετραρχία, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἄσκηση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας γινόταν ἀπὸ διαφορετικὰ διοικητικὰ κέντρα καί ὄχι ἀπὸ μιά πρωτεύουσα, τέλειωσε τό 380 μέ τὴν εἴσοδο στήν Κωνσταντινούπολη τοῦ Θεοδοσίου Α'. Ἀπὸ τότε,

τόσο οί αυτοκράτορες όσο καί οί βασικοί ύπουργοί τοῦ κράτους μέ τό γραφειοκρατικό προσωπικό τους διέμεναν στήν πόλν μόνιμα. Τήν περίοδο πού παροισιάζουμε, τήν πρώτη θέση στήν κοινωνική ιεράρχηση εἶχε ἡ τάξη τῶν Συγκλητικῶν, πού εἶχαν ἀριστοκρατική καταγωγή. Ἡ δεύτερη ομάδα πού συναντοῦμε στήν κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολης ἦταν ἡ τάξη τῶν Ἰππέων, πού ἀποτελοῦσε ομάδα τῆς ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας. Ἡ διείσδυση τους στήν τάξη τῶν συγκλητικῶν, ὅπως ἐπίσης καί τῶν βουλευτῶν τῶν ἐπαρχιῶν, διέυρνε ἀκόμη περισσότερο τόν ἀριθμό καί τήν κοινωνική προέλευση τῶν Συγκλητικῶν. Τόν 5ο αἰ. οἱ αυτοκράτορες προχώρησαν σέ ἐσωτερική διαστρωμάτωση, μέ στόχο τήν περιφρούρηση τοῦ κύρους τοῦ θεσμοῦ της. Ὑπῆρχε πλῆθος ἀγροτῶν καί τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ πού ἀποτελοῦσαν μιά δεύτερη γενική κατηγορία τῶν ταπεινότερων.

Ἡ οἰκονομική καί ἡ κοινωνική ζωή τῆς πρωτοβυζαντινῆς Κωνσταντινούπολης παρουσιάζει ἰδιαίτερη κινητικότητα. Ἡ πόλν ὡς κέντρο συγκέντρωσης, μεταποίησης, ἐξαγωγῆς προϊόντων τῆς ἐνδοχώρας ἀποτελοῦσε πόλο ἑλξης πολλῶν ἀνθρώπων. Ὑπῆρχαν διοικητικοί καί ἐκκλησιαστικοί ἀξιωματοῦχοι, πλούσιοι γαιοκτήμονες, ἀνθρώποι τῶν γραμμῶν καί τοῦ πνεύματος, ἔμποροι, βιοτέχνες, ξένοι ἐπισκέπτες, ἐργάτες, ἡθοποιοί καί μιά στρατιά ἀπό ἐργοδούλες, χορεύτριες καί ζητιάνους. Ὑπῆρχε οὐσιαστική διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀγροτική καί στήν ἀστική ζωή. Ἡ πόλν ἐξασφάλιζε ἐπιβίωση, διέθετε ὀργανωμένο σύστημα γιά τήν κάλυψη βασικῶν βιοτικῶν ἀνέσεων, ὅπως δημόσια λουτρά, θέατρο, χώρους γιά θηριομαχίες, ἱππόδρομο, ταβέρνες.

Εὐθύς ἐξ' ἀρχῆς μποροῦν νά ὀρισθοῦν τώρα οἱ δύο ἀρχές, συχνά ἀντιφατικές, πού τροφοδοτοῦν ὅλη τή βυζαντινή ἰδεολογία καί πολιτική: ἡ διατήρηση τῆς ρωμαϊκῆς κληρονομιάς καί, συνάμα, ἡ φροντίδα γιά ἐνότητα καί συγκρότηση ἐθνικῆς συνειδήσεως, στό πλαίσιο τῆς πολυεθνικῆς οἰκουμένης πού ἐξουσίαζε ἡ Ρώμη καί κληρονόμησε τό Βυζάντιο. Αὐτές οἱ δύο ἀρχές ἀποτελοῦν τή σταθερή βάση τῆς βυζαντινῆς προσπάθειας καί σ' αὐτές ὀφείλεται ὁ ἰδιαίτερος χαρακτήρας τῶν θεσμῶν τῆς αυτοκρατορίας, οἱ ὅποιοι ἐφαρμόζονται σέ διάφορες πραγματικότητες, γενοῦν καί ἐξαφανίζονται, χωρίς ποτέ νά καταργοῦνται. Αὐτές οἱ δύο ἀρχές γεννοῦν, φωτίζουν καί, συνάμα, ἐρμηνεύουν τίς πολιτικές, κοινωνικές καί θρησκευτικές κρίσεις, πού συγκλόνισαν τό Βυζάντιο σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς μακραιῶνης ζωῆς του καί πού συχνά ἀπειλῆσαν τήν ἴδια τήν ὑπαρξή του. Ὅπωςδῆποτε, ἡ Κωνσταντινούπολν δέν ἀπάντησε στήν

Ρώμη με μία άλλη, νέα αυτοκρατορία, αλλά με την αλλαγή του πολιτικού προσανατολισμού και του τρόπου σκέψης και ζωής.

Συμπεράσματα

Τό Βυζάντιο, προϊόν διασταύρωσης της Ρώμης και του Έλληνισμού, με συνεκτικό κρίκο τί χριστιανική θρησκεία, κατάφερε να διαμορφώσει ένα σταθερό πολιτειακό σύστημα, στο οποίο δέσποζε η προσωπικότητα του αυτοκράτορα. Η έθνική και γλωσσική σύσταση της αυτοκρατορίας ήταν περίπλοκη. Ωστόσο, η θρησκευτικότητα του Βυζαντινού αποτελούσε κοινό χαρακτηριστικό της πλειονότητας των κατοίκων της πρωτοβυζαντινής πόλης. Ως υπήκοος μιας αυτοκρατορίας με ιεραρχημένη διοικητική δομή, αφομοίωσε τους κανόνες της βυζαντινής πολιτείας. Ο Βυζαντινός έμεινε συνειδητά διάδοχος των Ρωμαίων. Αυτό τό διαπιστώσαμε στή διοίκηση, στήν πολεοδομία της πόλης, στά τείχη της πόλης, στόν τρόπο ζωής των κατοίκων, και προσαρμόζονταν με τίς ανάγκες της κάθε περιόδου. Σημαντικές αλλαγές επέφερε ό χριστιανισμός πού έγινε ή επίσημη θρησκεία του κράτους.

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, παρά τίς εξελίξεις της σέ πολιτικό, στρατιωτικό κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο και παρά τίς ιδιομορφίες των επαρχιών της, παρέμεινε πάντοτε ένα κράτος της Αρχαιότητας, με τί ζωή έπικεντρωμένη στήν πόλη. Ωστόσο, ή ζωή στίς πόλεις γνώρισε αρκετές εξελίξεις, οί όποιες διαμόρφωσαν τόν έκάστοτε οικιστικό, κοινωνικό και διοικητικό χαρακτήρα της. Οί πόλεις αποτελούσαν τόν θεμέλιο λίθο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, καθώς ήταν όχι μόνο κέντρα συγκέντρωσης πληθυσμού, κέντρα εμπορίου, της βιοτεχνίας και όλων των μορφών πολιτισμού, αλλά και κέντρα των βασιικών δομών της διοίκησης.

Η Κωνσταντινούπολη τόν 4ο με 7ο αιώνα είναι μία πόλη ζωντανή, πολυάνθρωπη, πλούσια, πού ένσαρκώνει ταυτόχρονα τήν αυτοκρατορική νομιμότητα, τί θρησκευτική όρθοδοξία και ως ένα βαθμό την καλοζωία: τρυφώσα πόλις. Ακόμα οί επιδρομές του 4ου-5ου αιώνα και οί έξωτερικές κρίσεις του 6ου σήμαιναν περισσότερο δικαίωση της ύπαρξής της παρά δοκιμασία. Πόλις, πόλις μοναδική, όπου οί ρωμαϊκοί θεσμοί στηρίχθηκαν σέ έναν πρωτότυπο πολιτισμό, και πού πρέπει νά τήν αντιμετωπίσουμε με αυτό τό πνεύμα. Η θέση της ισχυρή αλλά και ευαίσθητη στή συμβολή της Δύσης με τήν Ανατολή. Δημι-

ουργήθηκε για νά είναι ένα δυτικό «φρούριο» στραμμένο προς τήν Ἀνατολή. Εἶναι πόλη πολιτική, πόλη μοναδική, πού θά παραμείνει ζηλότυπα μοναδική, ἀκόμα κι ὅταν, τήν ἴδια στιγμή, τό Ἰσλάμ θά πολλαπλασιάσει τά ἀστικά κέντα, διότι ἡ αὐτοκρατορική νομιμότητα καί ἡ ὀρθοδοξία δέν διαιροῦνται, διότι ἡ κληρονομιά τί Ρώμης δέν μοιράζεται καί θά ὑποσκιάζει ὅλες τίς ἄλλες πόλεις. Εἶναι ἡ πόλη πού μοιραῖα ἔφερε στό προσκίνηιο τῶν ἐξελιξέων τήν ἑλληνική παιδεία μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια καί τόν χριστιανισμό.

Βιβλιογραφία

- Beck H.G., *Ἡ Βυζαντινὴ Χιλιετία*, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1992.
 Dagron G., *Ἡ Γέννηση Μιᾶς Πρωτεύουσας*, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 2000.
 Γάσπαρης Χ., κ.ἄ., *Ἑλληνικὴ Ἱστορία*, Τόμος Β΄, Βυζάντιο καί Ἑλληνισμός ἐκδ. ΕΑΠ., Πάτρα 1999.
 Γιαννόπουλος Ἰω., κ.ἄ., *Εἰσαγωγή στὸν Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ*, Τόμος Β΄, Σημαντικοὶ Σταθμοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, ἐκδ. ΕΑΠ., Πάτρα 2000..
 Εὐθυμιάδης Σ. κ.ἄ., *Δημόσιος καί Ἰδιωτικὸς Βίος στὴν Ἑλλάδα Ι: Ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα ἕως καί τὰ Μεταβυζαντινὰ Χρόνια*, Τόμος Β΄, *Δημόσιος καί Ἰδιωτικὸς Βίος στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. ΕΑΠ., Πάτρα 2001.
 Καραγιαννόπουλος Ἰ., *Τὸ βυζαντινὸ κράτος*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1996.
 Mango C., *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου*, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 2002.
 Μουτσόπουλος Κ.Ν., *Ἡ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς πόλης στό Περιοδικὸ «ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & ΤΕΧΝΕΣ» Ἡ πρώιμη βυζαντινὴ καί μεσοβυζαντινὴ πόλη*, κεφ. Κ΄ ἐπιμ. Λαγόπουλος Φ. Αλ. ἐκδ. Ἑρμῆς, Ἀθήνα 2004.